

O'RTA OSIYO ME'MORCHILIGIDA MADRASALAR BEZAKLARI

Shaxrizoda Beknazarova

I bosqich magistranti

Kamoliddin Behzod nomidagi milliy rassomlik va dizayn instituti

Z. Sh. Dosmetova

Professor

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V5-02-03>

Annotatsiya: O'rta asrlarda musulmon olamida ilm-fan va madaniyat markazlari sifatida madrasalar muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu ilm dargohlari nafaqat bilim maskanlari, balki me'moriy jihatdan ham mukammal san'at asarlari hisoblangan. Madrasalarning me'moriy uslublari va bezaklari ularning o'ziga xosligini belgilab, jozibadorligini oshirgan. Ushbu maqolada o'rta asrlarda madrasalarning bezaklari, ularning turlari va san'at an'analari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Koshin bezaklari, Muqarnas, Girih Naqshlari, Arabeska va Kaligrafiya.

Аннотация: В средние века в мусульманском мире медресе имели важное значение как центры науки и культуры. Эти учебные заведения являлись не только центрами просвещения, а также с архитектурной точки зрения, считаются совершенными произведениями искусства. Архитектурные стили медресе и их декор подчеркивали уникальность убранства и повышали их привлекательность. В средние века в Ушбе говорят об убранстве медресе, видах документов и художественных традициях.

Ключевые слова: Украшения из плитки, мукарнас, узоры гирih, арабески и каллиграфия.

Abstract: In the Middle Ages, madrasahs gained importance as centers of science and culture in the Muslim world. These dargahs of science are national centers of knowledge, and architectural reliefs are also considered perfect works of art. The architectural styles and decorations of the madrasahs have marked their uniqueness and increased their attractiveness. In the middle ages in Ushba, there is talk about the decorations of madrasahs, types of documents and art traditions.

Keywords: Tile Decorations, Muqarnas, Girih Patterns, Arabesque and Calligraphy.

Madrasalarning Bezak Turlari. Madrasalarning tashqi va ichki qismi turli xil bezak uslublari bilan bezatilgan bo'lib, ular quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

1. G'isht va Koshin Bezaklari

O'rta asrlarda musulmon dunyosining me'morchiligida bezak san'ati alohida o'rin tutgan. Ayniqsa, g'isht va koshin (keramik plitkalar) bilan bezash usullari madrasalar, masjidlar, maqbaralar va boshqa diniy hamda ilmiy binolarni yanada go'zal va jozibador qilgan. O'rta asrlarda madrasalar qurilishida maxsus shakldagi g'ishtlar ishlatilgan. G'isht terishning turli uslublari bezaklarning murakkabligi va nafisligini oshirgan. Ko'p hollarda me'morlar geometrik naqsh hosil qilish uchun har xil shakldagi g'ishtlardan foydalangan. Mashhur uslublardan ba'zilari:

- "Tuyg'on" uslubi – g'ishtlar maxsus egri chiziqlar hosil qiladigan qilib terilgan;
- "Sartarosh g'isht" uslubi – har bir g'isht chuqur sayqal berilgan holda joylashtirilgan;
- "Havoli g'isht" uslubi – yorug'lik va soyalar bilan o'ynash imkonini beruvchi g'ovakli naqshlar ishlatilgan.

G'isht naqshlari madrasalarning asosiy qismi hisoblangan peshtoq, gumbaz va ravoqlarda keng qo'llanilgan. Ayniqsa, Samarqand va Buxoro madrasalarida murakkab geometrik naqshlar

orqali binolarga nafislik berilgan.

Masalan: Ulug‘bek madrasasi (Samarqand)

– g‘ishtdan ishlangan murakkab geometrik naqshlar va yulduzsimon shakllar mavjud;

Ko‘kaldosh madrasasi (Toshkent) – soddaligi bilan ajralib turuvchi naqshli g‘ishtlar qo‘llanilgan.

Koshin Bezaklari

Koshin san‘ati – o‘rta asrlarda musulmon me‘morchiligining eng muhim qismlaridan biri bo‘lib, madrasalarning devor va peshtoqlarida keng qo‘llanilgan. Koshin ishlov berilgan keramik plitkalar bo‘lib, ular ko‘pincha sirlangan va turli ranglarda bo‘yalgan bo‘lgan.

Madrasalarda ishlatilgan koshinlar quyidagi asosiy turlarga bo‘lingan:

- Sirlangan koshin – sir bilan qoplangan va yorqin ranglarga ega bo‘lgan;
- Mozaik koshin – turli rangli kichik plitkalardan yasalgan murakkab naqshlar;
- Sirkasiz koshin – tabiiy loydan yasalgan, sir qoplanmagan oddiyroq naqshlar;
- Reliefl koshin – yuksak shakllangan naqshli koshin turlari.

G‘isht va koshin bezaklari o‘rta asr madrasalarining ajralmas qismi bo‘lib, ular nafaqat estetik go‘zallik, balki ma‘naviy ramziylik ham kasb etgan.

G‘isht terish san‘ati orqali binolarga nafislik berilgan bo‘lsa, koshin naqshlari orqali ularga yorqinlik va joziba qo‘shilgan. Ushbu bezaklar bugungi kungacha me‘morchilik san‘atining noyob namunasi sifatida e‘tirof etiladi.

2. Muqarnas va Girih Naqshlari

O‘rta asr Islom me‘morchiligida bezak san‘ati muhim o‘rin tutgan bo‘lib, uning eng yuksak namunalaridan biri muqarnas va girih naqshlari hisoblanadi. Ushbu naqshlar madrasalar, masjidlar, maqbaralar va saroylarning ichki va tashqi qismlarini bezashda keng qo‘llangan. Muqarnas san‘ati 10-11-asrlarda Markaziy Osiyo, Fors va O‘rta Sharq me‘morchiligida rivojlangan. Ushbu bezak uslubi keyinchalik Andalusiya va O‘rta Yer dengizi hududlariga ham tarqalgan.

Muqarnas naqshlarining tuzilishi va turlari

Muqarnaslar uch o‘lchovli tuzilmalarga ega bo‘lib, ular ko‘pincha quyidagi shakllarda bo‘ladi:

- Piramidasimon muqarnas – kichik g‘isht yoki ganch bo‘laklaridan yaratilgan bo‘lib, gumbazlar va ravoqlarda uchraydi;
- G‘or shaklidagi muqarnas – gumbazlar ichida yaratilgan murakkab shakl, chuqur va keng qavariq qismlardan iborat;
- Ko‘p qatlamli muqarnas – bir nechta sathda joylashgan bo‘lib, har bir qatlamda yorug‘lik o‘ziga xos aks ettiriladi.

Muqarnaslarning asosiy maqsadi nafaqat bezak vazifasini bajarish, balki binoning mustahkamligini oshirishdan ham iborat bo‘lgan.

Girih Naqshlari

Girih – bu murakkab geometrik naqsh bo‘lib, u madrasalar, masjidlar, maqbaralar va boshqa me‘moriy binolarni bezash uchun ishlatilgan. Ushbu naqshlar bir-biriga bog‘langan ko‘pburchak va yulduzsimon shakllardan tashkil topgan.

Girih naqshlari 9-10-asrlarda Fors, Markaziy Osiyo va Andalusiya me‘morchiligida rivojlangan. Bu naqshlar keyinchalik Usmoniylar, Eron va Hindiston arxitekturasida ham keng qo‘llanila boshlagan.

Girih

naqshlarining asosiy elementlari:

- Yulduzsimon shakllar – 6, 8, 10 yoki 12 qirrali yulduzlar naqsh asosini tashkil qiladi;
- Ko‘pburchak shakllar – turli o‘lchamdagi to‘rtburchak, beshburchak va olti burchakli elementlar naqshlarni bog‘lab turadi;
- Chiziqli elementlar – naqshlarni birlashtiruvchi murakkab o‘ymakorlik yoki koshin ishlari orqali yaratilgan chiziqlar.

Girih naqshlari asosan quyidagi qismlarda qo‘llanilgan:

- Devor va peshtoqlar – Qur‘on oyatlari bilan uyg‘unlashgan girih naqshlari;
- Eshik va derazalar – yog‘och o‘ymakorligi yoki metall panjaralar shaklida;

• Zamin va shiftlar – marmar va g'isht ishlovlari orqali hosil qilingan murakkab naqshlar.

3. Arabeska va Kaligrafiya

Madrasalarda Qur'on oyatlari, hadislar va hikmatli so'zlar maxsus kaligrafik uslubda yozilgan. Ushbu yozuvlar devor, eshik va oynalar ustiga ganch yoki koshin orqali ishlangan. Arabeska esa o'simliksimon naqshlardan iborat bo'lib, madrasalarga nafislik va estetik go'zallik bag'ishlagan. O'rta asr Islom me'morchiligida san'atning eng muhim va nafis yo'nalishlaridan biri arabeska va kaligrafiya hisoblangan. Ushbu bezaklar madrasalar, masjidlar, maqbaralar va saroylarning ichki va tashqi qismlarini bezashda keng qo'llanilgan

Arabeska – Islom san'atida o'simliksimon naqshlar, geometrik shakllar va murakkab simmetrik bezaklardan iborat dekorativ san'at turi hisoblanadi.

Bu naqshlar ko'pincha devorlar, shiftlar, peshtoqlar, eshiklar, oynalar, gilamlar va hatto kitob bezaklarida ham qo'llanilgan. Arabeska naqshlari dastlab 8-9-asrlarda Islom me'morchiligi bilan rivojlangan bo'lib, ularning ildizlari qadimgi yunon va fors san'atiga borib taqaladi. Islom dinida jonli mavjudot tasvirlarini ishlatish cheklanganligi sababli, me'morlar va san'atkorlar ko'proq abstrakt va o'simliksimon naqshlarni rivojlantirishga e'tibor qaratishgan.

Arabeskaning asosiy xususiyatlari

- Simmetriya va takrorlanish – naqshlar uzluksiz ravishda takrorlanib, cheksizlik va armoniya hissini uyg'otadi;
- Geometrik uyg'unlik – naqshlar murakkab ko'pburchak shakllar va doiralar bilan birlashtirilgan;
- O'simliksimon elementlar – gullar, yaproqlar, uzum shoxlari va boshqa tabiiy shakllar asosida yaratiladi.
- Arabeskaning asosiy turlari
- O'simliksimon arabeska – gullar, barglar, uzum shoxlari kabi tabiiy elementlardan iborat;
- Geometrik arabeska – murakkab ko'pburchak shakllar va girih naqshlari asosida ishlangan;
- Aralash arabeska – o'simlik va geometrik naqshlarning uyg'unligidan tashkil topgan.

Kaligrafiya – chiroyli yozish san'ati bo'lib, Islom san'atining eng yuksak namoyon bo'lish usullaridan biri hisoblanadi.

Qur'on oyatlari, hadislar, duolar va falsafiy hikmatlar madrasalar, masjidlar va maqbaralar devorlariga kaligrafik uslubda yozilgan. Islomiy kaligrafiya 7-asrda Qur'oni Karim yozilishi bilan birga rivojlangan. Arab yozuvi o'zining elastik va harflarining bog'lanish imkoniyati tufayli san'at darajasiga ko'tarilgan. Islom san'atida rasmlar o'rniga matnlar estetik ifoda vositasi sifatida qo'llanilgan.

Kaligrafiyaning asosiy xususiyatlari:

1. Harflarning nafisligi va uyg'unligi – harflarning shakli va joylashuvi maxsus me'yorga asoslanadi;
 2. Bezakli harflar – harflar o'ziga xos naqshlar bilan uyg'unlashtirilgan;
 3. Kompozitsion tartib – harflar geometrik yoki arabeska naqshlari bilan uyg'unlashgan.
- Islomiy kaligrafiyaning asosiy turlari
- Kufiy uslub – eng qadimgi uslub bo'lib, to'g'ri chiziqlar va burchakli shakllardan iborat;
 - Nasta'liq uslub – nozik va yumshoq egri chiziqlar bilan yozilgan uslub;
 - Sulz uslub – bezakli va chiroyli harflardan tashkil topgan murakkab uslub;
 - Diovaniy uslub – Usmoniy imperiyasida keng tarqalgan, nafisligi bilan ajralib turuvchi uslub.

Arabeska va kaligrafiya o'rta asr Islom san'atining ajralmas qismi bo'lib, madrasalarning estetik jozibadorligini oshirishda muhim rol o'ynagan. Arabeska o'simliksimon va geometrik naqshlar orqali cheksizlik va uyg'unlikni ifoda etsa, kaligrafiya esa Qur'on oyatlari va diniy

matnlarni nafis san'at asariga aylantirgan. Ushbu bezaklar nafaqat madrasalarga go'zallik qo'shgan, balki ilm-ma'rifat va ilohiylik ramzi sifatida ham qadrlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ulomov, Ya. O'zbekiston me'morchiligi tarixi. Toshkent, 1973.
2. Bulatov, S. O'zbekiston me'morchiligida bezak san'ati. Toshkent, 1989. 3. Xasanov, B. O'zbekiston me'morchiligida koshin bezaklari. Toshkent, 2001. 4. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. O'zbekiston madrasalari: Tarix va me'moriy yodgorliklar. Toshkent, 2010.
3. Pugachenkova, G. Samarkand: The Art and Architecture of Central Asia. UNESCO, 1976. Necipoğlu, G. The Topkapi Scroll: Scroll figure and garnishment in Islamic Architecture. Getty Publications, 1995.,
4. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. O'zbekiston madrasalari: Tarix va me'moriy yodgorliklar. Toshkent, 2010.
5. Po'latova, D., Qodirov, M., & Sulaymonov, J. (2017). Sharq falsafasi va madaniyati tarixi. Toshkent davlat sharqshunoslik instituti.
6. Fakhry, M. (2004). A History of Islamic gospel. Columbia University Press.